

اشاره:

جمهوری‌های آسیای مرکزی و ماوراء قفقاز در زمره فقیرترین کشورهای استقلال‌یافته از اتحاد شوروی سابق قرار دارند. این جمهوری‌ها به لحاظ عقب‌ماندگی اقتصادی، فقر و... به دریافت کمک‌ها و وام‌های خارجی وابستگی فراوانی داشته و دارند.

در همین حال پس از فروپاشی اتحاد شوروی سابق و تشکیل جمهوری‌های تازه استقلال یافته، بسیاری از کشورها به اعطای کمک‌های اقتصادی به جمهوری‌های مورد بحث روی آوردند. اما سؤال اصلی این است که آیا کمک‌های مورد بحث محرک رشد اقتصادی کشورهای آسیای مرکزی بوده و یا وابستگی آنها را به منابع اعطاکننده کمک، بیشتر کرده است. در این گزارش تلاش داریم مقوله اعطای کمک‌های خارجی به کشورهای آسیای مرکزی را مورد ارزیابی قرار دهیم.

آیا کمک‌های خارجی می‌توانند در توسعه اقتصادی آسیای مرکزی و قفقاز مؤثر باشند

اعطای کمک‌های خارجی و نقش اقتصادی آن در آسیای مرکزی و ماوراء قفقاز

طرفداران نظریه اعطای کمک‌های اقتصادی به کشورهای روبه‌رشد، اعتقاد دارند که این کمک‌ها آثار مثبتی بر توسعه کشورهای دریافت‌کننده دارد و یکی از عوامل مهم در توسعه اقتصادی این کشورها و میزان دستیابی آنها به منابع مالی

بین‌المللی می‌باشد.

آنها اعتقاد دارند که با اعطای کمک‌های اقتصادی به کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز، بخش صنعتی تا حدودی پیشرفت کرده و نه تنها به بازاری مطمئن برای کالاهای صنعتی بدل می‌شوند، بلکه سرمایه‌گذاری شرکت‌های بزرگ چندملیتی در این‌گونه کشورها را تسهیل می‌نماید.

برخی از طرفداران اعضای کمک‌های خارجی به نقش اجتماعی و سیاسی اعطای این وجود علاوه بر نقش اقتصادی آنها اشاره دارند. این گروه معتقد هستند که دریافت کمک‌های خارجی نه تنها به رشد درآمد و سرمایه‌گذاری بلکه به رشد و توسعه اقتصادی ملل دریافت‌کننده می‌انجامد و امکانات رفاهی را استاندارد رسانی بالاتری برای سرآمد فراهم می‌سازد. بنابراین کمک‌های اقتصادی به تغییرات اقتصادی، اجتماعی، گسترش آزادی‌های سیاسی، افزایش امنیت، صلح و ثبات سیاسی کمک می‌کند.

○ طرفداران نظریه اعطای کمک اقتصادی اعتقاد دارند که با پرداخت این کمک‌ها به کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز، بخش صنعتی تا حدودی توسعه می‌یابد و بازار مطمئنی برای کالاهای صنعتی غرب و سرمایه‌گذاری شرکت‌های چندملیتی به وجود می‌آید.

البته در مقابل این نظریه، مخالفان نیز وجود دارند که اعتقاد دارند کمک‌های خارجی به وابستگی‌های اقتصادی منجر می‌شود که آثار تخریبی دارند. آنها اعتقاد دارند که کشورهای اعطاکننده کمک به نیازهای مردم کشورهای فقیر کمتر توجه دارند و بلکه بیشتر به موضع‌گیری سیاسی دولت‌های دریافت‌کننده کمک، اهمیت می‌دهند.

این گروه به کشورهای دریافت‌کننده کمک، به ویژه کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز نسبت به وابستگی به کشورهای اعطاکننده کمک، هشدار می‌دهند و می‌افزایند که این وابستگی سبب می‌شود که دولت‌های خارجی مطامع خود را همچنان دنبال نمایند و در نهایت به زیانشان تمام خواهد شد.

با وجود نظرات موافق و مخالف در مورد اعطای کمک‌های اقتصادی و دریافت این کمک‌ها، پرسش اساسی آن است که در سال‌های اخیر به‌طور عمده کدام کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز بیش از دیگران توانستند کمک‌های خارجی را دریافت کنند. ماهیت این کمک‌ها چه بوده و آیا قید و شرط‌هایی داشته است یا خیر؟

اگر کمک اقتصادی به‌عنوان اعطای وجود نقد، کالا یا خدمات برای پیشبرد توسعه اقتصادی در کشور دریافت‌کننده تلقی گردد، باید دید که کمک‌های اعطایی منابع خارجی به‌ویژه

کشورهای غنی تا چه حد در این راستا بوده است.

آنچه مسلم است کشورهای ثروتمند در اعطای کمک‌های اقتصادی، اهداف سیاسی نظامی مانند پشتیبانی از متحدان، ایجاد حکومت‌های دوست، دسترسی به منابع طبیعی و نیز مناطق سوق‌الجیسی و حمایت ایدئولوژیک را دنبال می‌کنند. در کنار این اهداف، هدف‌های اقتصادی مانند پیشبرد توسعه اقتصادی، رونق دادن به تجارت و دستیابی به بازارهای بین‌المللی، دسترسی به منافع اقتصادی و نیز اهداف انساندوستانه و کمک به مردم به‌ویژه در جریان بروز حوادث طبیعی نیز قرار دارد. آنچه مسلم است کشورهای اعطاکننده کمک‌های اقتصادی، قصد دارند از دولت‌های موجود به نحوی حمایت کنند تا بر سر قدرت باقی بمانند.

اسریکا که در زمره کشورهای عمده پرداخت‌کننده کمک اقتصادی (از نظر میزان اعطای کمک‌ها نه نسبت اعطای کمک‌ها به تولید ناخالص داخلی) قرار دارد، اهداف ویژه‌ای مانند حفظ منافع امنیت ملی با ایجاد روابط نزدیک‌تر با کشورهای درحال توسعه از جمله آسیای مرکزی و قفقاز را دنبال می‌کند و در کنار این هدف به مسایل انساندوستانه و ایجاد فضای مساعد سرمایه‌گذاری و تجارت و بهره‌گیری از منابع طبیعی این کشورها در روند رشد اقتصادی توجه دارد.

به عقیده کارشناسان، آمریکا در اعطای کمک‌های اقتصادی به کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز چند هدف سیاسی را دنبال می‌کند که گسترش پیمان اطلانتیک شمالی (ناتو) به شرق، عمده‌ترین آنهاست. کشورهای صنعتی جهان به‌ویژه گروه هفت در اعطای کمک‌های اقتصادی به کشورهای استقلال‌یافته شوروی سابق بیشتر به روسیه توجه داشتند. در حالی که این جمهوری سبب به سایر جمهوری‌های تازه استقلال یافته از رشد و توسعه اقتصادی بالاتری برخوردار است.

○ کشورهای ثروتمند در اعطای کمک خارجی، اهداف سیاسی، نظامی و اقتصادی را دنبال می‌کنند و پیشبرد اقتصاد کشورهای دریافت‌کننده در صورت دستیابی بیشتر به منابع اقتصادی این کشورها مدنظر می‌باشد.

در کنفرانس توکیو (اکتبر ۹۲) که رهبران کشورهای تازه

این کشورها زمینه لازم برای رشد صنایع، به ویژه عرضه نفت و گاز در قرن آینده را در اختیار دارند، اما برای به ثمر رساندن اهداف اقتصادی خود با کمبود منابع مالی روبه‌رو می‌باشند.

به عقیده کارشناسان، اعطای کمک‌های اقتصادی غرب به کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز چندین هدف عمده از جمله جلوگیری از بروز هرج و مرج داخلی، کمک به استقرار دولت‌های غیرکمونیست، گذر از دوران انتقال، صلح و امنیت و رونق روابط تجاری برای دستیابی بیشتر سرمایه‌گذاران غربی به منابع طبیعی این کشورها را دنبال می‌کرده است و اکنون نیز با گذشت کمتر از یک دهه مشاهده می‌شود که سرمایه‌گذاران غربی و شرکت‌های چندملیتی بزرگ‌ترین فاتحان اقتصادی در این جوامع می‌باشند و قراردادهای مختلف سرمایه‌گذاری به صورت سهم‌الشرکه در منابع نفت و گاز آسیای مرکزی و قفقاز، گواه بر این مسأله است.

اغلب کمک‌های اعطایی به کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز از سوی آمریکا با شرایط ویژه مانند انجام اصلاحات دموکراتیک، بهبود وضع حقوق بشر، تسریع خصوصی‌سازی و احترام به صلح منطقه‌ای پرداخت شده است و لذا اجرای این شرایط جز همداستانی با سیاست‌های خارجی آمریکا و ایجاد فضای مساعد برای سرمایه‌گذاران غربی و به ویژه آمریکایی، نتیجه دیگری ندارد.

○ کمک‌های اعطایی آمریکایی به جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز مشروط بر انجام اصلاحات دموکراتیک، بهبود وضع حقوق بشر، تسریع خصوصی‌سازی و احترام به صلح منطقه‌ای بوده است. رعایت این شروط، همداستانی با سیاست خارجی آمریکاست.

ذکر این نکته ضروری است که خصوصی‌سازی برای مردم فقیر محتاج دریافت کمک‌های اقتصادی و به ویژه غذایی، نتیجه‌ای ندارد، بلکه زمینه مساعدی را برای سرمایه‌گذاران خارجی جهت به دست گرفتن حاکمیت اقتصادی با کمترین هزینه ممکن فراهم می‌سازد. این در حالی است که کمک‌های غذایی به نظر بسیاری از مردم عادی، کمکی بشردوستانه و عاری از نیت سیاسی و نظامی است. اما در ارسال این‌گونه

استقلال یافته آسیای مرکزی و قفقاز و بیش از ۶۰ کشور اعطاکننده کمک‌های خارجی شرکت داشتند، آمریکا و ژاپن با پرداخت ۵۰۰ میلیون دلار کمک اقتصادی به جمهوری‌های شوروی سابق موافقت کردند. در این نشست، آمریکا ۴۰۰ میلیون دلار کمک به این کشورها را وعده داد و ژاپن ۱۰۰ میلیون دلار کمک بشردوستانه به جمهوری مشرق دور را به عهده گرفت. پیداست که هر دو کشور با اهداف خاص، کشورهای ویژه‌ای را از میان جمهوری‌های تازه استقلال یافته هدف قرار دادند.

○ اعطای ۴۳ میلیارد دلار منابع خارجی به روسیه تا سال ۱۹۹۳ برای جلوگیری از اوج‌گیری بحران سیاسی و تغییر در سیاست خارجی این کشور صورت گرفت، در حالی که وضعیت معیشتی مردم در کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز به مراتب وخیم‌تر از روسیه بود.

در اجلاس گروه هفت کشور صنعتی جهان در توکیو در آوریل ۱۹۹۲ نیز با پرداخت ۵ میلیارد دلار کمک چندجانبه به روسیه موافقت شد که با این رقم جمع مبالغ پرداختی به روسیه در سال ۱۹۹۳ به ۲۳ میلیارد دلار رسید. البته کشورهای صنعتی از اوج‌گیری بحران سیاسی در روسیه و تغییر در سیاست خارجی این کشور نگران بودند و به همین جهت بخش عمده کمک‌های اقتصادی خود را به روسیه اختصاص دادند. در حالی که وضعیت معیشتی مردم در جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز به مراتب وخیم‌تر از روسیه بود.

بنابراین ملاحظه می‌شود که اهداف سیاسی بیش از اهداف اقتصادی در اعطای کمک‌های خارجی نقش دارند. به عبارت دیگر رشد اقتصادی کشورهای دریافت‌کننده تنها در شرایطی که بتواند آنها را به بازاری مهم برای کشورهای صنعتی تبدیل سازد، مدنظر اعطاکنندگان کمک‌های اقتصادی خارجی می‌باشد.

کشورهای ثروتمند در اعطای کمک‌های خارجی به آسیای مرکزی و قفقاز نیز کشورهای صاحب منابع طبیعی در این منطقه را مدنظر قرار داده‌اند. این کشورها از لحاظ دارا بودن منابع طبیعی (مواد معدنی و به ویژه منابع نفت و گاز) از اهمیت راهبردی برای غرب برخوردار می‌باشند.

قزاقستان در همین دوره زمانی یک میلیارد و ۸۳۹/۳ میلیون دلار کمک خارجی دریافت کرده است که ۱۳/۱ درصد آن (۲۴۱/۶ میلیون دلار) از سوی ترکیه پرداخت شد. ۱۰/۳ درصد یا ۷۱/۵ میلیون دلار کمک اقتصادی خارجی اعطا شده به قرقیزستان در سال‌های مورد بحث را ترکیه تأمین کرد. قرقیزستان در این دوره زمانی ۶۹۷/۴ میلیون دلار کمک خارجی دریافت کرد.

میزان کمک‌های خارجی اعطایی به جمهوری آذربایجان در همین دوره زمانی ۴۸۳/۱ میلیون دلار بود که ۳۵ درصد آن (۱۶۹/۳ میلیون دلار) از سوی ترکیه تأمین شد.

براساس این گزارش در سال‌های ۱۹۹۱-۹۵ ترکیه ۳۱۰/۲ میلیون دلار کمک مالی بلاعوض در اختیار جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز قرار داد که ازبکستان ۴۰/۳ میلیون دلار، ترکمنستان ۱۰۵/۹ میلیون دلار، قزاقستان ۷۳/۸ میلیون دلار، قرقیزستان ۲۷/۴ میلیون دلار و آذربایجان ۶۲/۸ میلیون دلار آن را دریافت نمودند.

جدول کمک‌های خارجی اعطایی به جمهوری‌های آسیای

مرکزی و قفقاز در سال‌های ۱۹۹۱-۹۵ بدین شرح است:

ازبکستان	۱۲۷۲/۸ میلیون دلار
ترکمنستان	۲۹۱/۲ میلیون دلار
قزاقستان	۱۸۳۹/۳ میلیون دلار
قرقیزستان	۶۹۷/۴ میلیون دلار
آذربایجان	۴۸۳/۱ میلیون دلار

با وجود کمک‌های خارجی اعطایی از سوی منابع جهانی، وضعیت اقتصادی و معیشتی مردم در بسیاری از جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز هنوز نگران‌کننده است. اما این جمهوری‌ها با برخورداری از منابع طبیعی سرشار، نیروی انسانی کارآموده‌تر از سایر کشورهای جهان سوم و... موقعیتی به مراتب مناسب‌تر برای رشد و توسعه اقتصادی پایدار دارند. کشورهای خارجی نیز برای بهره‌گیری از این مزایای اقتصادی و گسترش تجارت و سرمایه‌گذاری خود در منطقه، در اعطای کمک‌های اقتصادی دست‌و‌دل‌بازی می‌کنند. لذا کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز باید پیش از پیش به گسترش همکاری‌های اقتصادی منطقه‌ای روی آورند و منابع اقتصادی ارزشمند خود را به نرخ ارزان در اختیار شرکت‌های چندملیتی قرار ندهند.

کمک‌ها نیز اهداف خاص دنبال می‌شود. برای مثال اکثر کمک‌های غذایی آمریکا به کشورهای درگیر با بحران غذایی حاد ارسال نمی‌شود، بلکه به کشورهایی که از لحاظ سیاسی مدنظر هستند، ارسال می‌گردد.

○ موضوع نفوذ سیاسی و اقتصادی در آسیای مرکزی و قفقاز بدان حد اهمیت دارد که ترکیه با وجود مشکلات اقتصاد داخلی خود در سال‌های ۱۹۹۱-۹۵ بیش از ۱/۶ میلیارد دلار کمک به کشورهای این منطقه ارایه داد.

در داخل و خارج خاک آمریکا میلیون‌ها گرسنه زندگی می‌کنند که به غذای ارزان قیمت نیازمند هستند، اما منافع اقتصادی کشاورزان و صاحبان صنایع غذایی آمریکا مانع از آن است که مازاد تولیدات غذایی به قیمت ارزان در اختیار نیازمندان قرار گیرد.

موضوع نفوذ سیاسی و اقتصادی در آسیای مرکزی و قفقاز تا بدان حد اهمیت دارد که کشوری مانند ترکیه که مشکلات اقتصادی فراوانی دارد را نیز به جرگه کشورهای عرضه‌کننده کمک‌های اقتصادی به جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز کشانده است.

براساس آمار منتشره از سوی سازمان طرح و برنامه دولتی ترکیه، این کشور در سال‌های ۱۹۹۲-۹۶ در مجموع یک میلیارد و ۶۲۶/۵ میلیون دلار کمک خارجی در اختیار جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز قرار داد. در سال ۱۹۹۷ نیز ترکیه ۳۵ میلیون دلار کمک مالی بلاعوض به صورت کمک‌های نقدی، فنی و اقتصادی به کشورهای مورد بحث اعطا کرد.

بررسی نحوه توزیع این کمک‌ها نشان می‌دهد که ۸۷/۵ درصد کمک‌های اعطایی در سال‌های ۱۹۹۲-۹۶ به جمهوری‌های ترک‌نشین آسیای مرکزی و قفقاز پرداخت شده است.

بر اساس این آمارها، در سال‌های ۱۹۹۲-۹۵ ازبکستان یک میلیارد و ۲۷۲/۸ میلیون دلار کمک خارجی دریافت کرده که ۵۲/۷ درصد آن (۶۷۰/۹ میلیون دلار) را کمک‌های ترکیه تشکیل داد.

در فاصله سال‌های ۱۹۹۲-۹۵ از ۲۹۱/۲ میلیون دلار کمک‌های خارجی اعطا شده به ترکمنستان مبلغ ۱۲۰/۱ میلیون دلار (۴۱/۲ درصد) از ترکیه تأمین شد.